

Studier over Kjøbenhavns Befolkningsforhold i det 17. Aarhundrede, særlig omkring Aaret 1660.

Af

J. A. Fridericia.

Det første strengt rationelle Bidrag til Kjøbenhavns Befolkningsstatistik i det 17. Aarhundrede blev 1882 leveret i dette Tidsskrifts 5. R. 3. Bd. af Kontorchef Rubin. Efter at have godtgjort Uholdbarheden af de Methoder, som tidligere Forskere, især Fr. Hammerich og Joh. Grundtvig, havde anvendt til Bestemmelsen af Kjøbenhavns Folkemængde i det nævnte Tidsrum, tog han selv sit Udgangspunkt fra Antallet af døbte Børn, saaledes som dette var angivet i de forskjellige Sognes Kirkebøger. Det ad denne Vej tilvejebragte Materiale gjengaves i tabellarisk Form, og ud derfra søgte saa Forf. at komme til et Resultat om Befolkningens Størrelse i Tiden fra 1630—1730, beregnet tiaarsvis; han gav ved Siden heraf interessante Bidrag til Bedømmelsen af Aarsagerne til Befolkningens Bevægelse samt Oplysninger om Forholdet mellem Dreng- og Pigefødsler og mellem ægte og uægte Børn.

At det Grundlag, som Rubin her har bygget paa, i og for sig er langt sikrere end det, der kan vindes

gjennem Skattelister, Borgerskabslistes, Indkvarteringsregistre, Mønstringsruller eller lign. Kilder, er hævet over enhver Tvivl. Man kan være rolig for, at der mangler langt flere Indbyggere i de Rubriker, hvor de skulde findes efter de ovenfor nævnte Opgjørelses Bestemmelse, end der mangler døbte Børn i Kirkebøgerne. En tysk Forfatter, der for sit Fædrelands Vedkommende har gjort Methoderne for Undersøgelsen af Bybefolkningens Størrelse ved Overgangen fra Middelalderen til den nyere Tid til Gjenstand for en omfattende theoretisk Undersøgelse, har ogsaa i Kirkebøgerne set det fortrinligste Grundlag for enhver videnskabelig Befolkningsstatistik, der angaar hint Tidsrum; han har indtrængende opfordret Lokalhistorikerne til at vende deres Opmærksomhed mod dette Omraade¹⁾, en Opfordring, som ogsaa herhjemme vilde være paa sin Plads. Man glemmer hos os for ofte de samlede Bidrag til Befolkningens Størrelse, Fordeling og Livsvilkaar, der kunne udtrages af Kirkebøgerne, over de spredte personalhistoriske Oplysninger, der findes i dem.

Imidlertid er det klart — og naturligvis har Rubin heller ikke været blind derfor —, at den Bygning, som kan opføres paa Kirkebøgernes Daabslistes, ikke er fuldt saa sikker som selve Grundlaget. For at udfinde Befolkningens Størrelse maa man nemlig igjennem Beregninger og Slutninger indskyde to i og for sig ubekjendte Tal. Det ene Tal er det, hvormed Antallet af de døbte skal forøges for at naa til Antallet af de fødte, nemlig Tallet paa de dødfødte og paa dem, der ere døde før

¹⁾ Jastrow, Die Volkszahl deutscher Städte zu Ende des Mittelalters und zu Beginn der Neuzeit, Berlin 1886, S. 160. 173 f.

Daaben, det andet og vigtigere er det, hvormed Antallet af Fødsler skal multipliceres for at faa selve Befolkningens Tal. Rubins Undersøgelser herom ere førte saa rationelt, som det vel er muligt, men de give dog kun en Rimelighed, ingen Vished; man kan vistnok ogsaa sige med Sikkerhed, at de snarere give et Maximum end et Minimum til Resultat. Thi selv om det ikke kan bevises rent statistisk, taler dog overordentlig meget for, at Frugtbarheden i det 17. Aarhundrede var større end nu, hvorved en Beregning paa Grundlag af Tallet 28 som Forholdstal mellem Fødsler og Befolkning, hvilket Tal Rubin har benyttet som det laveste siden 1769¹⁾, snarere vil give et for højt end et for lavt Befolkningsantal.

Allerede derved turde det forsvares ogsaa at anvende andre Midler, som Skattelister og lign., til demografiske Undersøgelser over hin Tid. Betingelsen for Anvendelsen er imidlertid først en saa omhyggelig Vurdering som muligt af alle herhenhørende Momenter og dernæst, at man er klar over, at der kun vindes et Minimum²⁾. Men selv om dette Minimum skulde være længere borte fra det virkelige Tal end det Maximum, som Daabslisterne sandsynligvis give, saa frembyder det dog den Fordel, at vi her væsentligt operere med den virkende Del af Samfundet i Steden for med den kun lige fødte. Er Materialet nogenlunde fyldigt, kan der opnaas visse socialhistoriske Data, som Fødselsstatistiken ikke kan give.

For Kjøbenhavns Vedkommende stiller det sig nu

¹⁾ Rubin S. 497 ff.

²⁾ Jvfr. om Grundene hertil Rubin S. 490 f.

saaledes, at der for de nærmeste Aar omkring 1660 findes et hidtil kun i meget ringe Grad benyttet Materiale, som ved at sammenstilles er i Stand til at kaste et i alt Fald nogenlunde paalideligt Lys over visse Sider af Forholdene i Hovedstaden paa et Tidspunkt, der var saa skæbnesvangert baade for den selv og for Landet i det hele. Førend vi gaa til Behandlingen af dette Materiale, skal der dog kastes et Blik paa nogle andre Data fra Christian IV's Tid, af hvilke der vel ikke med Sikkerhed kan drages Slutninger om Befolkningens Størrelse, men som dog ikke ere uden Interesse.

Efter Samraad med Rigsraadet udstedte Formynderregeringen 5. Juli 1588 Brev om Mønstring i Landets Kjøbstæder af det værgagtige Mandskab¹⁾. Mønstringsregistret for Kjøbenhavn affattedes 30. Aug. 1588²⁾. De Borgere, som regnedes for pligtige til at stille Mandskab, vare fordelte i de daværende 8 Kvarterer paa følgende Maade:

Øster	Kvarter	186.	Nørre	Kvarter	266.
Strand	—	96.	Klædebo	—	122.
Snarens	—	141.	Frimands	—	122.
Vester	—	170.	Kjøbmager	—	206.

Det samlede Antal var saaledes 1309, der taxeredes til at stille 1641 med forskellige Slags Vaaben rustede Mand³⁾. En ny Taxering fra Aar 1600, fra hvilken dog

¹⁾ Erslev. Aktstykk. til Rigsraadets Hist. I, 28.

²⁾ Rigsark., Mønstringsruller og Rostjenestetaxter. Jvfr. Nyt hist. Tidsskr. I, 210.

³⁾ I sin Afhandling i Nyt. hist. Tidsskr. I har P. V. Jacobsen (S. 199) forvexlet Antallet af de mønstringspligtige Borgere

selve Registret ikke er bevaret, gav et lignende Resultat, nemlig 1300 „Skatteborgere“, der skulde stille 1515 Mand¹⁾.

Tallet 1300 giver ingen Vejledning med Hensyn til Byens Folkemængde. Der har nedenfor dem sikkert været en Klasse fattigere Indbyggere, som man, skjønt de vare Repræsentanter for en Husstand og vel ogsaa havde deres egne Boliger i Lejehuse eller Boder, ikke taxerede til Skat og Væbning²⁾, og der har ved Siden af dem været de vigtige Klasser af Befolkningen, som tilhørte Adelsstanden, Universitetet og Gejstligheden eller som kongelige Betjente af en eller anden Grund vare udenfor den egentlige kjøbenhavnske Kommunes Omraade, for saa vidt som de ikke dreve borgerlig Næring³⁾. Af Hensyn til disse Klasser har en Sammenligning mellem de 1300 Borgere i Kjøbenhavn og Resultaterne af Mønstringerne i de fleste andre Kjøbstæder heller ingen Interesse, da Hovedstaden talte et uforholdsmæssigt stort Antal af de nævnte Klasser; kun Helsingør⁴⁾ giver et brugeligt Vink, thi Kronborgs Nærhed gav her Anledning til Tilstedeværelsen af et stort Antal kongelige Betjente⁴⁾, og Mønstringsregistret af 1583 nævner

med Antallet af de stillede Folk; ogsaa Nielsen, Kjøbenhavns Hist. I, 278, har det urigtige Tal 1614; men i samme Skrift III, 295 giver Forf. en Opsummering af de stillede Folk.

¹⁾ Rigsark., Mønstringsruller. De 1515 Mand bestod af 225 Harniskmænd med Spidser, 57 med Slagsværd og Pantser, 57 Musketerer, 885 Hageskytter og 291 med Federspyd.

²⁾ Dette fremgaar af hvad der nedenfor anføres om Byens Taxt 1627.

³⁾ Jvfr. Kongebrevet af 7. Oktbr. 1567 og en Forordning af 1610 (Nielsen, Kjøbenhavns Diplom. I, 439. 584).

⁴⁾ Jvfr. de hyppige Bestemmelser om deres Stilling i Byen (Aarsberetn. fra Geheimearch. III, Till. S. 91 f.).

ogsaa foruden 223 Borgere c. 220 Mand, dels fattige, dels Haandværksfolk, som vare udmønstrede af Lensmanden Johan Taube, 3: stod i kongelig Tjeneste¹⁾. Man fejler næppe meget ved at anslaa Kjøbenhavn til ved det 17. Aarhundredes Begyndelse at have været en 5—6 Gange saa stor som Helsingør, der atter hørte til de 6 største Kjøbstæder²⁾.

Den første Snes Aar af Aarhundredet var uden Tvivl en opadgaaende Periode for Byen. Borgemestre og Raad udtalte 1622, at Søhandelen og Kjøbmands- trafikken daglig voxede og tiltog³⁾; det følgende Aar fik Hertug Christian af Anhalt det Indtryk af Kjøbenhavn, at det var en stor og smuk Handels- og Søstad, ikke meget mindre end Hamborg⁴⁾. Befolkningens Tilvæxt kan skjønnes ved talrige Nybygninger i den gamle Del af Staden⁵⁾, ved Opførelsen af Skipperboderne i den tidligere kongelige Urtehave ved Bremerholm⁶⁾ og endelig ved den forøgede Bebyggelse af Forstæderne, i hvilke der 1622 opgives at bo 163 Familier udenfor Nørreport og 110 Familier udenfor Vesterport⁷⁾; hertil komme de udenfor Østerport, der snart skabte et helt nyt Kvarter, St. Annæ. Det forbavser derfor ikke, at vi den første Gang, vi efter 1600 møde en Opgivelse paa de skatte-

¹⁾ Nyt hist. Tidsskr. I, 199. Aarsberetn. fra Geheimearch. III, Till. S. 69.

²⁾ Malmø, Helsingør, Aalborg, Ribe, Aarhus og Odense.

³⁾ Kjøbenh. Dipl. II, 677.

⁴⁾ Krause. Tagebuch Herzogs Christian d. jüngerer v. Anhalt S. 97.

⁵⁾ Jvfr. Nielsen, Kjøbenhavns Hist. IV, 408 ff.

⁶⁾ Anf. Skr. IV, 96 f. Lind, Kong Christian IV og hans Mænd paa Bremerholm S. 329.

⁷⁾ Anf. Skr. IV, 386 f. Kjøbenh. Dipl. I, 630.

ydende Borgere og Indbyggere, træffe et betydelig forøget Tal, nemlig 1519 eller 1539. Det er i Aaret 1626, at dette Tal opgives for den Pengeskat, der skulde betales til Mortensdag¹⁾.

Allerede Aaret efter, 1627, maa der imidlertid være forfærdiget en ny saakaldt „Byens Taxt, som nu gives Skat efter“, i hvilken der var opført baade de virkelige skatteydende Borgere og i alt Fald en stor Del saa vel af Fattigfolk som af de kongelige Tjenere²⁾. Efter denne Taxt beløb Mandtallet paa „rige og fattige Personer“ (o: Familiefædre eller Husstande) sig til 2722. Af disse var i Taxten 755 mærkede med O, det vil sige betegnede som skattefri. Disse skattefri vare til Dels de lavere stillede kongelige Betjente, især Skibskaptejner, Styrmand, Baadsmænd, Aarsknægte, Vognmænd o. s. v., dels ganske fattige Folk helt ned til Kalkslagere og Daglejere. Trækkes disse 755 fra 2722, faa vi Tallet 1967,

¹⁾ Rigsark., Kanc. Saml. af Rigsraads- og Stændererklæringer; jvfr. Erslev II, 16. En Sammentælling af de enkelte Poster giver 1519, medens der opføres som Summa 1539. Skattens Fordeling var følgende: De 5 rigeste Borgere vare hver henholdsvis taxeret til 100, 60, 50, 40 og 35 Dlr. Derefter kom 4 hver til 30, 2 til 25, 3 til 20, 4 til 16, 2 til 15, 1 til 14, 4 til 12, 16 til 10, 20 til 8, 27 til 6, 11 til 5, 54 til 4, 52 til 3, 105 til 2, 2 til 2½, 59 til 1½, 294 til 1, 382 til ½ Dlr., 14 til 3 Ort, 407 til 1 Ort og 51 til ½ Ort.

²⁾ Taxten er ikke bevaret, men omtales vidtløftig i Borgerskabets Indlæg til Borgemestre og Raad af 24. Aug. 1627 om Omordning af Vagttjenesten (Kbhvns. Dipl. I, 640 ff.). Nielsen, Kjøbenh. Beskriv. I, 278, nævner ved en Fejltagelse Taxten som en Rulle over vaabenført Mandskab. — Der findes i Rigsark. (tidl. Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml., Fol. 638 c) fra 1621 en Mandtalsliste over Kjøbenhavns Borgere, som ere pligtige til Vagthold; den omfatter 1508 Personer; men efter den Kritik, der i det nævnte Indlæg af 24. Aug. 1627 gives af saadanne Vagtmandtal, kan man vel ikke tage videre Hensyn til den.

og Forskjellen mellem denne Opgivelse fra 1627 og Tallet 1519 eller 1539 fra 1626 maa vel bero paa dem af de kongelige Betjente, der ere tagne med 1627 og ikke 1626¹⁾.

Hvad der imidlertid giver Opgjørelsen fra 1627 en større Interesse, er at den ikke er helt ubrugelig som Middel til en tilnærmelsesvis Beregning af Husstandenes Antal. Den gjør Fordring paa at omfatte Familierne fra de rigeste ned til Daglejerne og paa at medtage i alt Fald det store Flertal af kongelige Betjente, den siges dernæst udtrykkelig at udelade dem, „som bo i Kgl. Maj.'s nybygte Huse ved Holmen“, og den medtager sikkert ikke hvad der vedkommer Adelen, Universitetet og Gejstligheden. Forøge vi derfor Tallet 2722 med c. 140 Familier for Skipperboderne²⁾ og med andre c. 140 for de sidstnævnte Klasser³⁾, naa vi til et Minimum af Familieantal paa c. 3000. Hvad der ligger imellem dette Minimum og det virkelige Tal, maa have tilhørt de ikke medtagne kgl. Betjente og det allerfattigste Proletariat. Men selv om vi havde kunnet angive Husstandenes fulde Tal, savne vi endnu foreløbig helt Midler til at have

¹⁾ Det fremgaar ikke klart af Indlægget, hvilke af de kongelige Betjente der ere medtagne i Taxten og hvilke ikke. Man synes dog ikke at have indskrænket sig til at medtage dem, der dreve borgerlig Næring. En Opgivelse fra 1623 paa de kgl. Folk, der brugte en saadan Næring, nævner kun 63, hvoraf 5 angaves at betale Skat (Kbh. Dipl. V, 62 ff.).

²⁾ Tallet efter Grundtaxten 1661 (se ndfr. S. 237). Maaske har der dog før 1650 været flere Skipperboder (Nielsen, Kbh. Hist. IV, 97). Lind, Kong Christian IV og hans Mænd S. 329, regner dog kun med 120—130.

³⁾ De ndfr. omtalte Tal fra 1660 ere noget forøgede, da Antallet paa adelige Gaarde vistnok var i Aftagende i Tiden fra det 16. til det 17. Aarh. (jvfr. Angivelsen af 130 Adelsgaarde 1558, 121 1581 og 51 1645; Kbh. Dipl. IV, 561. 652. 786).

nogen Mening om den Faktor, hvormed vi skulle multiplicere Husstandene for at komme til selve Folkemængden.

De næste Decennier efter 1627 betegnes for Kjøbenhavns Tilvæksts Vedkommende ved en Hovedbegivenhed, som ikke tidligere er bleven tilstrækkelig paaagtet i denne Forbindelse, nemlig Opførelsen af Nyboder. I Tiden fra 1631 til 1640 rejste sig her omtr. 600 nye Vaaninger, hver af dem med Lejligheder til 2 Familier¹⁾. Der er ingen Tvivl, om at Baadsmændene i den allervæsentligste Del ere rekrutterede ved Udskrivning eller Indvandring fra Provinserne og Norge, og tænker man paa det Antal Familier, vi hidtil have fundet Beviser for i Kjøbenhavn, vil det let ses, hvad en extraordinær Tilvæxt af omtr. 1200 Familier i Løbet af en halv Snes Aar har haft at betyde. Vi kunne ogsaa maale denne Kjendsgjerning ved at se de døbte i Holmens Sogn stige fra c. 170 1631 til c. 350 1640²⁾.

I Aaret 1645 faa vi det første mere detaillerede Grundlag for en Beregning af Befolkningsforholdene i Hovedstaden. Det er det Mandtal, som forfattedes i Anledning af den under 22. Maj s. A. paalagte Hovedskat paa Befolkningen over 15 Aar. Mandtallet findes nu trykt i Kjøbenhavns Diplomatarium VI, 231 ff., efter tidligere

¹⁾ Nielsen, Kbhvns. Hist. IV, 451 f. Lind, Nyboder og dets Beboere S. 8 ff. 15 f. Jeg mener, at man sikkert kan bygge paa den sidste Forf.'s Opgivelse om Vaaningernes Indretning til 2 Familier, og jeg lægger derfor ikke videre Vægt paa, at der i nogle Collectanea til Kjøbenhavns Historie fra Midten af det 18. Aarh. (Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml., 8vo, 180 a) siges om Nyboder, at de ere „anlagte i 23 Længder med smaa Huse for 552 giftede Baadsmænds Familier, men nyligen forøgede til 29 Længder af dobbelt Etage for 700 Familier“.

²⁾ Rubin S. 517.

at være underkastet en Behandling af J. Grundtvig i Meddelelser fra Rentekammerarch. 1877 S. 129 ff. Idet vi henvise til denne Behandling med Hensyn til de i Mandtallet opførte Personers Deling i de til Kommunen skattepligtige og ikke-skattepligtige, skulle vi her blot tabellarisk meddele Resultaterne¹⁾.

Kvarter.	Skattepligtige.		Ikke-skattepligtige Familier.
	Familier.	Personer.	
Øster	196	621	146
Strand	78	382	36
Snarens	174	697	46
Vester	226	695	178
Nørre	283	711	228
Klædebo	183	514	193
Frimands	159	657	69
Kjøbmager	319	1022	280
St. Annæ	108	245	100
Udenfor Vesterport . .	113	254	"
— Nørreport . .	109	279	28
Ialt . . .	1948	6077	1304

¹⁾ Mine Tal ere udarbejdede paa Grundlag af den trykte Udgave og ere noget forskellige fra Grundtvigs, der støtte sig til det dengang utrykte Manuskript. Forskjellighederne ere dog forholdsvis saa ringe, at jeg ikke har fundet Anledning til at paatage mig det store Arbejde at konferere Manuskriptet med den trykte Udgave. At der ogsaa ved mine Tal, baade disse og andre, som ere frembragte ved vanskelige og besværlige Sammenlægnings, kan hæfte forhaabentlig dog kun mindre Unøjagtigheder, kan næppe forbyse.

Det samlede Antal til Kommunen skattepligtige Familier var saaledes 1948 og det samlede Antal til Kommunen ikke-skattepligtige Familier 1304¹⁾, ialt 3252. Hertil maa imidlertid, hvad Grundtvig har oversat, lægges c. 140 Familier for Skipperboderne og c. 1200 for Nyboder, og Resultatet bliver saaledes, at der i Aaret 1645 fandtes c. 4600 Familier i Kjøbenhavn, Christianshavn ikke medregnet. Sammenlignes dette Tal med de c. 3000 Familier fra 1627, er der ganske vist en meget stærk Stigning, men ingenlunde en utrolig, naar Hensyn tages til Nyboders Anlæggelse.

Hvad Befolkningen i dens Helhed angaar, skulle vi kun bemærke, at de 1948 skattepligtige Familier opgives at omfatte 6077 Personer over 15 Aar, altsaa 3,12 Personer paa hver Familie. Idet vi nedsætte dette Tal til 3,00 for de til Kommunen ikke skattepligtige Familier, da største Delen af disse, særlig Baadsmændene, maa antages at have haft et ringere Tyendehold, komme vi til c. 14000 Mennesker over 15 Aar; hertil maa dog lægges Garnisonen, der opgives til c. 1700, Studenter, Fattiglemmer med flere.

Med Aaret 1648 begynder den sammenhængende Opgivelse af alle døbte Børn; dog mangler endnu de uægte for Aarene 1648—50²⁾. Samtidig have vi en Fortegnelse over alle de begravede Lig i Aarene 1649—53³⁾. Lægge vi nu for de Aar, hvor vi mangle de uægte Børn,

¹⁾ Ikke mindre end 97 af disse opføres i Mandtalsregistret som fordrevne. Man huske paa, at 1645 var et Krigsjaar, i hvilket en stor Del af Landet var oversvømmet af Fjenden, og Flugt fra de okkuperede Steder hørte til Dagens Orden.

²⁾ Rubin S. 518 ff.

³⁾ I Frue Kirkes Ligbog for 1649—54 (Univ. Bibl.). Specificeret efter Kirkegaardene var Forholdet følgende:

10,7 p. C. til efter Gjennemsnitstallet for det næste Tiaar¹⁾, stiller Forholdet mellem døbte og døde i Kjøbenhavn og Christianshavn sig saaledes for Femaaret 1649—53:

	1649.	1650.	1651.	1652.	1653.
Døbte	1122	993	965	1003	706
Døde	1200	1146	1169	2559	2110

Der er ingen Grund til at antage Aarene 1649—51 for andet end normale Aar, og det er derfor næppe for dristigt at slutte, at Dødsfaldene som Regel i ikke ringe Grad have overskredet Fødslerne i Antal²⁾, hvilket er det samme som, at Byens Tilgang i Folkemængde normalt er bleven bestemt ved Indvandring og ikke ved Fødselsoverskud³⁾. Og stillede den regelmæssige Tilvæxt ved

	1649.	1650.	1651.	1652.	1653.
Vor Frues	115	144	117	238	153
Hellig Geistes	61	58	56	118	56
Nikolai	98	99	98	190	109
S. Peders	74	67	57	132	76
Christianshavns	81	51	52	134	102
Den ny Kirkes	453	487	414	872	615
Holmens	311	229	358	849	983
Kgl. Maj.'s udenfor Nørre Port	13	11	17	26	16

Tallene for 1652 og 1653 have tidligere været trykt i P. W. Beckers Historiske Afhandlinger II, 345.

¹⁾ Rubin S. 543.

²⁾ Jvfr. om et lignende Forhold i Nakskov Nyt hist. Tidsskr. V, 190.

³⁾ Vi kunne for Kjøbenhavns Vedkommende først langt senere (se Nielsen, Kjøbenhavn paa Holbergs Tid S. 273) gennem Borger-skabsbrevene konstatere Indvandringens overordentlig store Be-

Fødsler sig allerede uheldig i normale Aar, forværredes naturligvis Forholdet ved de hyppig tilbagevendende forfærdelige Pestsygdomme og andre Epidemier. Det viser sig allerede i Epidemiaaret 1652¹⁾ og endnu værre 1654,

tydning for de besiddende Klasser; Rubin (S. 529 f.) har dog for Tiden efter 1660 henpeget derpaa. Sandsynligheden taler imidlertid for, at Kjøbenhavn i denne Henseende ogsaa tidligere har været underkastet lignende Vilkaar som de andre Stæder og altsaa i meget væsentlig Grad er blevet rekrutteret ved Indvandring (se Hist. Tidsskr. 6. R., II, 215 f.), ja maaske endog snarere som Landets Midtpunkt har draget endnu flere til sig. Af de 14 Lavsoldermænd, som underskrev den vigtige Ansøgning til Kongen af 30. Okt. 1658 om, at Staden maatte blive en fri Rigsstad, vare 7 Tyskere eller Hollændere (Kbh. Dipl. I, 701). Et Blik paa Holmens Lighog, der er bevaret fra 1653 og i hvilken der for en stor Del af de begravede er angivet deres Fødested, viser ogsaa overordentlig mange i Hovedstaden ikke fødte, men Sognet rummede ganske vist Elementer (Baadsmænd og lign.), der særlig rekrutteredes fra Provinserne og Norge. For Læredrengenes Vedkommende have vi et udmærket Vidnesbyrd om, hvor ringe et Kontingent Byen selv synes at have stillet til denne ganske vist meget bevægelige Klasse. „Smedenes Drengbog“, i hvilken bleve indførte alle de paa Lavsforsamlingerne ind- og udskrevne Læredrengene, og som er bevaret fra 1635—49 (Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml., 4., 692 i), viser, at der i de Aar indskrives ialt 115; heraf vare kun 7 fra Kjøbenhavn; Resten fordeler sig med Halvdelen fra Jylland (54), 9 fra Tyskland, 2 fra Sverig, 2 fra Norge, Resten fra andre danske Landsdele med Undtagelse af 12, hvis Fødested ikke angives. Mærkes kan ogsaa det tyske Sprog i den „Compagnibuch“, som Kjøb- og Kræmmersvende affattede 1658 (Afskr. i Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml., Fol., 643 c; jvfr. Nyt hist. Tidsskr. V, 275). Om danske Guldsmedelærlinge se derimod Nyrop, Medd. om dansk Guldsmedekunst S. 504.

¹⁾ Ligeledes 1656, hvor der i den varme Aarstid grasserede en ondartet Koppesygdom, og hvor der døbt 986, men begravdes 1322 (Danske Saml. 2. R., II, 80 f. Mansa. Folkesygdommenes Hist. S. 411). „De Fattiges Jord“, som omtales i Listen for 1656, laa vistnok ikke, som jeg har ment paa det anf. St. i Danske Saml., udenfor Vesterport, men ved den ny Kirke. Runde Kirkegaard benyttedes af Holmens Sogn.

hvor der døbttes 764 Børn og Dødsfaldene af Thomas Bartholin angives til 9000¹⁾, et Tal, der sikkert ikke er for stort, naar alene Holmens Sogn leverede et Kontingent af 2641 (heraf siges 1982 at være døde af Pest)²⁾ og der paa Frue Kirkegaard alene i August Maaned begravedes 229³⁾. Dog har det sin Interesse, hvorledes den ogsaa ellers statistisk iagttagne Reaktion mod en uforholdsmæssig Dødelighed kan spores i Kjøbenhavn. Vi kjende for Frue Sogn Antallet af ægteviede Par lige fra 1631⁴⁾. Der er fra 1649 en ret mærkelig Nedgang, nemlig 1649: 118, 1650: 82, 1651: 84, 1652: 65, 1653: 97, 1654: 91, men 1655: 163 og 1656: 147; derefter følger atter en stærk Nedgang, saaledes 1657: 79. Hertil svarer ogsaa Tallet paa døbte Børn i samme Sogn, nemlig 1651: 222, 1652: 225, 1653: 163, 1654: 171, 1655: 152, men 1656: 243 og 1657: 246.

Desværre ophøre med Aaret 1653 de samlede Opgivelses om Dødeligheden i Kjøbenhavn, men vi nærme os nu til det betydelige og fyldige Befolkningsmateriale, som er bevaret fra Aarene 1659—61. Det er paa en Maade uheldigt, at Materialet stammer fra disse Aar med hele den Uregelmæssighed, der fremkom ved den stedfindende eller lige nylig tilendebagte Belejring. Forstæderne vare afbrændte, og vi vide ikke hvor stor en Del af deres Befolkning der var flygtet indenfor Voldene⁵⁾,

¹⁾ Mansa, anf. Skr. S. 402.

²⁾ Efter Holmens Kirkes Ligbog i Rigsark.

³⁾ Med denne Maaned stanser Sognets Ligbog for det Aar.

⁴⁾ Vielsebogen paa Univ. Bibl.

⁵⁾ I en Erklæring, som afgaves 17. Okt. 1658 af udmeldte Borgere i Anledning af en kgl. Befaling om at taxere de gamle Huse og Vaaninger, som stod nærmest indenfor Volden mellem Vesterport og Helmers Skanse, da de skulde nedrives for at skaffe

eller hvor mange der havde søgt Tilflugt udenfor Byen, vi kunne desuden formode, at den regelmæssige Indvandringens Afbrydelse har betydet mere end den Forøgelse af Befolkningen, som er fremkommen ved Flytning inden Belejringens Begyndelse fra de af Svenskerne med Indkvartering hjem søgte Provinser til Hovedstaden ¹⁾, vi kunne endelig antage, at Dødeligheden maa have været stor ²⁾, men vi kunne ikke med Sikkerhed slaa noget fast om disse Faktorerens Rækkevidde. Paa den anden Side er det imidlertid netop de ekstraordinære Forhold, som vi kunne takke for Tilstedeværelsen af det gode Materiale, og det har sin særlige Interesse at kjende Kjøbenhavns Tilstand netop i disse saa vigtige Aar.

De tre Hovedkilder ere et Mandtal over Husstandene i Kjøbenhavn fra Slutningen af 1659, et Hovedskatregister over hele den under Magistraten skattepligtige Del af Befolkningen fra Nov. 1660 og Grundtaxten fra 1661.

Det førstnævnte Mandtal har til Titel: „Mandtal paa alle Kjøbenhavns Indvaanere, Adel og Uadel, gejstlige og verdslige, Borgere og kongelige Tjenere, rige og fattige, ingen undtagen uden de, som ere boende udi Kgl. Maj.'s Skipperboder og i de Ny Boder ved Østerport, saa som

Tømmer til Palisader, fraraadedes en saadan Nedrivning, fordi den vilde gjøre de fattige Beboere husvilde, „eftersom Forstaden er ruineret og er faa eller ingen Huse at bekomme for Leje, men mest dobbelt besatte af fattige Folk“ (Kbh. Dipl. V, 519).

¹⁾ At der i alt Fald, saa længe Belejringen stod paa, fandtes saadanne fordrevne, fremgaar bl. a. af en senere i anden Forbindelse omtalt Fortegnelse over Professorernes Husstande fra Septbr. 1658 (Univ. Ark., Pakke Nr. 202 b).

²⁾ Efter Holmens Sogns Ligbog begravedes alene paa dette Sogns forskellige Kirkegaarde 1658: 950 og 1659: 1037.

sig befunden og rigtig antegnede ere. In Decembri 1659¹⁾. Hensigten med at oprette dette Mandtal var at taxere Familierne til Indkvartering af Garnisonen; men kun en meget ringe Del fandtes saa velstaaende, at de kunde bære en saadan; en stor Mængde betegnedes som „fattig“, og selv langt fra alle de, der ikke fik denne Betegnelse, ansattes til Indkvartering. Mandtallet angiver nu Kvarter for Kvarter og Gade for Gade de enkelte Husstande; det opfører i de fleste Tilfælde Familiehovedets Stilling eller Erhverv samt betegner med „K. T.“ eller „Kongl. Tj.“ hvem der var i Kongens Tjeneste²⁾. Det er øjensynlig ført med megen Omhu, og Specifikationen af Beboerne er kun udeladt i ganske enkelte Tilfælde³⁾. Mandtallet for Øster Kvarter bærer Datum: 20. Januar 1660, de for Klædebo og Kjøbmager Kvarter 29. Okt. 1659 og det for Frimands Kvarter 9. Okt. 1659, de øvrige ere udaterede. De ere alle underskrevne af Kvarterets Rode-mestre undtagen St. Annæ, der er undertegnet af en saakaldt Underfoged.

Hovedskatregistret er udfærdiget i Henhold til Kongebrevet af 5. Novbr. 1660⁴⁾, hvis Begyndelse lød saaledes:

¹⁾ Det findes i Rigsark. Jvfr. Grundtvig, Medd. fra Rentekammerarch. 1877 S. 142.

²⁾ Ved adskillige, der sikkert have hørt til denne Kategori, er denne Betegnelse rigtignok udeladt, men de ere medtagne i min senere Beregning; denne er maaske snarere for faatallig end for rigelig.

³⁾ Særlig nævnes Sjøleboder uden Angivelse af Beboernes Antal, og enkelte Steder betegnes Boliger som fattiges Vaaninger, uden at man faar at vide, hvem der boer i dem. — Ved nogle Kvarterer er opført, hvem der boede i Kjældere, ved andre derimod ikke, skjønt Grundtaxten viser, at der ogsaa der fandtes Lejekjældere.

⁴⁾ Trykt i Kbhvns. Dipl. VI, 352 efter Sjæll. Tegn. XXXVI, 27 f.

„Eftersom det er for godt anset, at en Hovedskat skal udgives af alle og enhver her i Staden, være sig¹⁾ Borgemestre og Raad, Kjøbmænd, Kræmmere, Bryggere, Bagere og Slagtere, som ved Middel og Formue ere og af Borgemestre og Raad og de 32 Borgere eragtes at kunne det taale, nemlig hver Mandsperson 4 Rdl., deres Hustru enhver 4 Rdl., hver deres Børn 1 Rdl., og de, som ringere Formue have, saa som de vorde sat for, en Enke, som Formue har, 4 Rdl., hver deres Børn 1 Rdl., men de, som ringe Formue have, saa som de taxeres, hver Kjøb- og Kræmmersvend, som tjener for Løn, 2 Rdl., fremmede, som her i Staden ligge og handle, hver 4 Rdl., hver Tjenestedreng og Tjenestekvindfolk eller Pige 1 Ort, Bryggerses, Bagerses og andre deres Svende hver 1 Rdl.“

Det har været nødvendigt at hidsætte dette Stykke af Brevet paa Grund af dets Uklarhed og paa Grund af den Fortolkning, som denne Uklarhed har givet J. Grundtvig Anledning til. Han citerer nemlig Brevet, som det gik ud paa, at Skatten skulde svares „af alle, som ved Middel eller Formue ere og af Borgemestre og Raad og de 32 Borgere eragtes at det kan taale“²⁾. Efter denne Opfattelse skulde hele den ubemidlede Klasse være udelukket fra at svare Skatten, og i saa Fald vilde Skatteregistrets Værdi kun blive meget ringe. Denne Fortolkning er dog sikkert urigtig. Udtrykket „som ved Middel og Formue ere“ er nøje knyttet til „Borgemestre og Raad, Kjøbmænd, Kræmmere, Bryggere, Bagere og Slagtere“; det er kun brugt om dem, for hvem den højeste Taxt fastsattes af

¹⁾ Det sidste Ord mangler i Aftrykket.

²⁾ Medd. fra Rentekammerarch. 1877 S. 136.

Regeringen, og staar som Modsætning til dem, „som ringere Formue have“, og som skulde taxeres af Magistraten. En Minimumsgrænse af Velstand er ikke omtalt i Brevet til Kjøbenhavn, men der er ingen Grund til at antage, at denne By har været gunstigere stillet i Forholdet til Skatten end de andre Kjøbstæder, og i Brevet til dem hed det utrykkelig: „dog de, som bede om Almisse, at være forskaanede“¹⁾. Vi tør derfor gaa ud fra, at Tanken har været, at kun de allerfattigste, Husarme, Tiggere, Beboere af Sjøleboder og Hospitaler og lign., skulde være fri. Saa vidt er man imidlertid vistnok ikke gaaet. En Sammenligning mellem Indkvarteringslisterne og Hovedskatregistret — hvilken Sammenligning dog er mangelfuld allerede derved, at der ligger henved et Aar imellem dem —, viser, især for de fattigere Kvarterer, som Nørre og Kjøbmager, et Underskud for Hovedskatregistrets Vedkommende, som nærmest maa forklares ved Udeladelsen af en Del fattige, medens Indkvarteringslisterne have været mere nøjeregnende, da der dog ikke blev Tale om nogen Byrde for de ubemidlede. Saaledes staa Indkvarteringslisterne i Paalidelighed over Hovedskatregistret²⁾; dette udelader endvidere efter sin Plan

¹⁾ Anf. Skr. S. 135 f.

²⁾ Af de øvrige Kjøbstæders Hovedskatregistre ere kun de for Slagelse og Kalundborg bevarede (Medd. fra Rentekammerarch. 1877 S. 191). Paa Grundlag af den sidste Bys kunde der rejses en Tvivl mod Registrenes Paalidelighed. Kalundborg skulde nemlig heræfter have en Befolkning af 516 borgerlige Personer, hvoraf 111 Familiehoveder; dette Tal maa nu forøges med det ubekjendte Antal kgl. Betjente, Adelige og Gejstlige, men selv saa bliver det meget ringe i Forhold til den Opgivelse, der haves om en i Kalundborg 1645 foretagen virkelig Folketælling, der gav til Resultat 1139 Mennesker, hvoraf 237 bosiddende (Paludan, Beskrivelse over Kalundborg S. 272). Jeg har for-

alt hvad der hører Adelen, Hoffet, Kongens Tjenere, Universitetet og Gejstligheden til. Men dets Fortrin ligger paa et andet Punkt, nemlig dets Deling af Befolkningen i Husfædre, Hustruer, selvstændig stillede Kvinder (Enker og andre), Børn, Tyende (atter delt i Svende, Dreng, Piger m. fl.), og endelig hvad vi vilde kalde Logerende, Personer, der uden direkte at høre til vedkommende Husstand dog ikke havde nogen selvstændig Bolig. Endvidere giver den Skatteansættelse, som er vedføjet hver Person, Vink om Befolkningens Formuesforhold.

Som tredje Hovedkilde optræder den i Maj og Juni 1661 efter Magistratens Befaling af 28. Marts s. A. forfærdigede Grundtaxt¹⁾. Denne Grundtaxts befolkningsstatistiske Betydning beror paa, at den angiver ikke alene Gaarde og Huse, men ogsaa de Vaaninger og Boder, som hørte til enhver Gaard. Hovedsagen ved Benyttelsen af den er, at det Lejesystem, som er karakteristisk for den moderne Fastlandsby og hvorefter den enkelte Gaard eller det enkelte Hus i sine forskellige Etager indeslutter forskellige selvstændige Familier, saa godt som slet ikke kjendtes i det daværende Kjøbenhavn²⁾. Kun de faa

gjæves søgt efter denne Folketællingsliste, der maa være affattet i Henhold til et Kongebrev af 1. Maj s. A.; jeg har ligeledes fra Sognepræsten, Pastor Delbanco, velvilligst faaet at vide, at der i Kalundborg ikke findes nogen Kirkebog for Tiden før 1706. Den mærkelige Modsigelse kan jeg saaledes ikke løse, men at Byen er gaaet stærkt tilbage i Tiden mellem 1645 og 1660, fremgaar dog af Paludans Fremstilling (S. 83 ff.).

¹⁾ Trykt i Kbhvns. Dipl. I. 727 ff.

²⁾ Nielsen, Kbhvns. Hist. V, 87. Nielsen, Kbhvn. paa Holbergs Tid S. 82. En meget belærende Illustration af dette Forhold giver Arent Berntsens Jordebog over Stadens Ejendomme fra 1656 (Kbhvns. Dipl. I, 483 ff.). Nyboder dannede, som før omtalt, en Hovedundtagelse ved sine Vaaninger paa 2 Lejligheder;

Lejekjældere udsondrede sig indenfor Huset som en særskilt Bolig (i alt Fald en stor Del af dem findes ogsaa særskilt angivne i Grundtaxten); hvem der ellers boede „til Huse“, svarede nærmest til vore Logerende, i Reglen enkeltstillede Personer eller Familier, der paa Grund af Slægtskab eller andre tilfældige Grunde paa en vis Maade havde opgivet deres lokale Selvstændighed. Selvfølgelig ejede derfor ikke enhver Familiefader sit Hus; en stor Del Gaarde og Huse beboedes af andre end Ejeren, og hertil kom, at der til en Mængde Gaarde og Huse hørte Vaaninger, som vare opførte paa deres Grund og vare udlejede til ubemidlede Familier. Et Antal af disse Vaaninger vare Boder; her er den Vanskelighed, at en Del af disse kun have været smaa Butiker uden Beboelse, medens andre have været beboede. Alt i alt have vi dog i Antallet af Gaarde, Huse, Vaaninger og Boder, saaledes som de findes opgivne i Grundtaxten, et nogenlunde paalideligt Grundlag for en Beregning af Familiernes Antal.

Til disse Hovedkilder knytte sig imidlertid endnu andre, saaledes visse Opgivelser for Christianshavn, hvilken By ikke er medtaget i Hovedkilderne, en Opgjørelse over Garnisonen fra Efteraaret 1660, Lister over Antallet af vaabenføre Karle fra Begyndelsen af 1659, en Fortegnelse over Husstandene hos Professorer og andre, der hørte Universitetet til, fra 1658 m. m.

Vi ville nu først se at komme til Klarhed over Husstandenes Antal og dernæst over deres Deling i de 4

muligt er det ogsaa, at en Del af Forstadsboderne paa lignende Maade have været byggede til 2 Familier (Nielsen, Kbhvns. Hist. IV, 387).

Hovedklasser, borgerlige eller de, som stod direkte under Borgemestre og Raad, kongelige Betjente, adelige og de, der hørte under Universitetet eller Gejstligheden. Den efterfølgende Tabel giver i sin første Rubrik Gaarde, Huse, Vaaninger og Boder, som de ere angivne i Grundtaxten af 1661, i sin anden de samtlige Husstande efter Indkvarteringslisterne af omtr. Jan. 1660, i sin tredje borgerlige Husstande efter Hovedskatregistret af Novbr. 1660, i sin fjerde til syvende de forskjellige Klasser efter Indkvarteringslisterne.

Kvarter.	Gaarde m. m. 1661.	Husstande c. Jan. 1660.	Borgerlige Hus- stande Novbr. 1660.	Borgerlige Hus- stande c. Jan. 1660.	Kgl. Betjentes Hus- stande c. Jan. 1660.	Adelige Husstande c. Jan. 1660.	Husstandetilh. Uni- versitetet og Gejst- ligh. c. Jan. 1660.
Øster	465	338 [+ 141] ¹⁾	239	242	82 [+ 141] ¹⁾	6	8
Strand . . .	162	154	115	123	23	6	2
Snarens. . .	215	225	210	196	23	6	"
Vester. . . .	330	361	274	297	60	3	1
Nørre	445	452	301	363	64	1	24
Klædebo . .	380	343	239	246	64	5	28
Frimands . .	209	207	179	181	21	5	"
Kjøbmager .	662	630	442	530	83	17	"
St. Annæ . .	286	203	150	144	57	"	2
Nyboder . .	1140 (3: 2 × 570) ²⁾	[1140]	"	"	[1140]	"	"
Ialt . . .	4294	4194	2149	2322	1758	49	65

¹⁾ 3: Antallet paa Skipperboder.

²⁾ Se ovfr. S. 227.

Naar man, hvad alle vel paa Forhaand ville være enige om, opgiver Kravet paa fuldkommen Nøjagtighed og fuldkommen Overensstemmelse mellem de forskjellige Opgivelser, tør man vistnok sige, at der ikke er noget i de anførte Tal, som vækker kritisk Tvivl af den Natur, at Tilliden helt kuldkastes. Forskjellen mellem Grundtaxtens Opgivelse af Boliger og Indkvarteringslisternes af Husstandene er kun meget ringe, ganske ubetydelig i de 5 Kvarterer (Øster, Strand, Snarens, Nørre og Frimands), noget større i de 3 (Vester, Klædebo og Kjøbmager), kun betydelig i det under Nybygning værende St. Annæ, for hvilket Forskjellen let kan forklares ved det mellemliggende Aar. Imellem Antallet paa Indkvarteringslisternes og Hovedskatregistrets borgerlige Husstande er Forskjellen ganske vist noget større, men falder, som allerede ovenfor antydet, overvejende paa Nørre- og Kjøbmagerkvarter, som begge og i Særdeleshed det sidste rummede en overordentlig stor Fattigbefolkning, der til Dels kan antages at have været fritagen for Hovedskatten¹⁾. Tallet paa de adelige Husstande falder næsten aldeles sammen med det paa adelige Gaarde fra 1645²⁾. Hvad angaar Husstande tilhørende Universitetet og Gejstligheden, kunne de 65 Familier sammenlignes med en Liste fra Septbr. 1658 over de under Universitetet sorterende; denne viser 58. Tallet 65 er derfor maaske lidt lavt.

En Sammenligning mellem Hovedskatregistret fra 1645 og Opgivelserne fra 1660—61 viser for alle Husstandene tagne under et en temmelig betydelig Nedgang, men en saadan Nedgang i Befolkningens Størrelse be-

¹⁾ I Kjøbmagerkvarter betegnes over Halvdelen, nemlig 327 af 630, som fattige i Indkvarteringslisterne.

²⁾ Se ovfr. S. 226 Anm. 3.

kræftes ved Daabsopgivelserne¹⁾. Derimod er der en ret mærkelig Svingning i Forholdet mellem Antallet af de borgerlige og ikke-borgerlige Husstande, de første ere forøgede, de sidste formindskede²⁾. Denne Svingning, der vel i og for sig ikke er umulig, kan ikke kontrolleres.

Alt i alt tør vel betydelig mere siges at tale for end imod at bygge paa Indkvarteringslisternes og Grundtaxtens ret godt samstemmende Opgivelser, og idet vi stadig gaa ud fra, at vi have med et Minimum at gjøre, antage vi, at Tallet c. 4200 vil svare til de selvstændige Husstande i Kjøbenhavn (Christianshavn ikke medregnet) ved Overgangen fra 1660 til 1661 paa et Tidspunkt, hvor de afbrændte Forstæder udenfor Nørre- og Vesterport endnu ikke vare gjenopbyggede.

Vi ville nu gaa over til en nærmere Undersøgelse af de Oplysninger, som kunne arbejdes frem af Hovedskatregistret. Tabellarisk fremstillet se de i deres Grundtræk saaledes ud:

Kvarter.	Husfædre.	Enker o. and. selvstæn. Kv.	Husstande ialt.	Hustruer.	Børn.	Tyende.			Logerende.	Ialt.
						Mænd.	Kvind.	Ialt.		
Øster	197	42	239	159	193	113	156	269	6	866
Strand	103	12	115	93	202	151	181	332	28	770
Snarens	178	32	210	156	246	179	174	353	32	997
Vester	235	39	274	221	283	101	149	250	108	1136
Nørre	263	38	301	246	238	116	143	259	4	1048
Klædebo	204	35	239	185	195	117	125	242	17	878
Frimands	158	21	179	132	222	189	150	339	18	890
Kjøbmager	371	71	442	350	429	189	203	392	8	1621
St. Annæ	134	16	150	128	163	35	49	84	8	533
Ialt	1843	306	2149	1670	2171	1190	1330	2520	229	8739

¹⁾ Rubin S. 518. 526.

²⁾ Jvfr. dog ovfr. S. 234 Anm. 2.

Omsat procentvis stiller Forholdet mellem de forskellige Klasser sig saaledes:

Husfædre	21,1 %	Børn	24,9 %
Enker og andre selv-		Tyende	28,8 —
stændige Kvinder .	3,5 —	Logerende	2,6 —
Hustruer	19,1 —		

Der mangler ved disse Tal en meget væsentlig Oplysning til egentlig statistisk Brug, nemlig Forholdet mellem Drengbørn og Pigebørn; kun ved ganske enkelte Familier er Børnenes Kjøen angivet¹⁾. Uheldigvis kan man heller ikke gjøre nogen sikker Adskillelse mellem Enker og ugifte, selvstændig stillede Kvinder²⁾. Hvad Tyendet angaar, faldt det for den mandlige Dels Vedkommende væsentlig i Svende og Dreng; desuden kaldtes enkelte for Tjenere, Gaardskarle, Arbejdskarle og Kuske. Af det kvindelige Tyende betegnedes den allerstørste Del blot som Piger, enkelte findes angivne som Stadsmøer, Ammer eller Huepiger. Det højeste Antal Tjenestepiger var i de rigeste Familier 3, enkelte Gange 4 eller 5. Tager man Antallet af kvindeligt Tyende som Maalestok for Velstand, viser Strand Kvarter sig som det ubetinget rigeste, St. Annæ, Kjøbmager og Nørre Kvarter som de fattigste.

Med Hensyn til Børneantallet maa det først bemærkes, at vi ganske savne Underretning om hvad der i Opgivelsen forstaas ved Børn. Man kunde, naar man tænker paa Hovedskatten 1645, fristes til at antage, at

¹⁾ Savnet har dog ikke meget at betyde, da Daabslisterne vise, at Forholdet ikke har været forskjellig fra det i Nutiden (Rubin S. 548).

²⁾ Den aldeles overvejende Del har dog sikkert været Enker.

Datiden har regnet med 15 Aars Alderen som Grænse mellem Børn og Voxne; sandsynligere er det dog, at man har medtaget dem ud over 15 Aar, som vare i Forældrenes Hjem, naar de ikke som Studenter eller Disciple i Latinskolen faldt udenfor den borgerlige Skattekreds. Paa den anden Side findes en Del af Børnene under 15 Aar sikkert under Tyenderubriken, naar de arbejdede og derfor boede udenfor Hjemmet. Saaledes frembyder en Sammenligning mellem de daværende „Børn“ og de nuværende Aldersklasser under 15 Aar Mangler baade i Retning af Plus og Minus. Vove vi dog en saadan Sammenligning, viser det sig, at Aldersklasserne under 15 Aar 1885 udgjorde 29,3 p. C. af hele Befolkningen ¹⁾ og „Børn“ 1660 kun 24,9 p. C. Børneantallet har altsaa dengang været ringere end nu, eller ogsaa har man taget for faa Børn med i Optællingen. Det bør nu her fremhæves, at Børneantallet fordeler sig meget forskjelligt paa de forskellige Familier. I Modsætning til hvad der nu er Tilfældet ²⁾, skulde efter Hovedskatregistret paa den Tid Forholdet have været: jo mere velstaaende Familier, Gader eller Kvarterer des flere Børn, jo fattigere Familier, Gader eller Kvarterer des færre Børn. Et Antal af 4, 5 eller 6 Børn er ingen absolut Sjældenhed i de bedre stillede Dele af Byen, Barnløshed eller meget faa Børn ingen Sjældenhed i de fattigere Kvarterer. Heri ligger jo allerede en Forklaring af det ringe Antal Børn, der optræder i Skatteregistret. Spørgsmaalet er nu, om vi her have et Kriterium mod dette Registers Paalidelighed, saaledes at man maa formode, at der er udeladt en ikke ringe

¹⁾ Tabelværk til Kjøbenhavns Statistik Nr. 8, S. 5.

²⁾ Jvfr. Rubin og Westergaard, Ægteskabsstatistik, paa Grundlag af den sociale Lagdeling S. 85 ff.

Del af de fattige Familiers Børn, eller om der er noget, som kan tale for det omtalte Forholds Rigtighed. Der skal her først mindes om, at et paafaldende ringe Børneantal er en Ejendommelighed, der er bemærket i saa godt som alle de Undersøgelser, der paa Basis af Edslistes, Skattelister og lign. ere blevne foretagne over Befolkningsforholdene i Middelalderen og det 16. Aarh. for tyske Stæders Vedkommende. Den mest bekjendte Forsker paa dette Omraade, Prof. Karl Bücher, har i sit epokegjørende Arbejde over Frankfurt am Mains Befolkning i det 14de og 15de Aarhundrede ogsaa med Styrke fremhævet, at medens Antallet af de i et Ægteskab fødte Børn i Middelalderen sandsynligvis var meget stort, var Børnetallet dog meget ringe, idet de fleste Børn bortreves af en tidlig Død¹⁾. Büchers Paastand er imidlertid i den sidste Tid bleven betvivlet ud fra Skepsis mod Skatregistrenes Optagelse af smaa Børn²⁾, og Spørgsmaalet kan langtfra siges at være løst. For Kjøbenhavns Vedkommende ere vi dog ikke ganske uden Midler til at kontrollere Børnedødeligheden i hine Tider. Holmens Kirkes Ligbog anfører for Aarene 1654 til 1659 med en Om-

¹⁾ K. Bücher. Die Bevölkerung von Frankfurt a. M. im XIV u. XV. Jahrh. I, Tübingen 1886, S. 45 ff. Jvfr. Paasche, Die städtische Bevölkerung früherer Jahrhunderte i Conrads Jahrbücher f. Nationalökonomie. N. F., V, 354 f.

²⁾ I Schmollers Jahrbuch f. Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich XII, 1888, S. 372, i en Recension af R. Hoeniger, bekjendt for sit paa nye Synspunkter rige Skrift: Der schwarze Tod in Deutschland, Berlin 1882. Forf. henviser til et Materiale om Børneforholdene i Middelalderen, som han vil offentliggjøre; saa vidt mig bekjendt, er dette endnu ikke sket. Sidst er hele Forholdet blevet behandlet af Joh. Wernicke, Das Verhältniss zwischen Geborenen und Gestorbenen in historischer Entwicklung und für die Gegenwart in Stadt und Land, Inaug.-Diss., Halle 1889.

hyggelighed, der gjør et paalideligt Indtryk, de Dødes Alder. For at borteliminere saa vidt muligt Indflydelsen af Indvandringen holde vi os til dem, der er døde under 1 Aar, og sammenstille dem med Daabslisterne:

	Døbte.		Døde (med dødfødte).	Procenttal af det foregaaende Aars fødte.
1653	162	1654	106	c. 65
1654	193	1655	57	- 30
1655	210	1656	93	- 44
1656	216	1657	95	- 44
1657	208	1658	72	- 34
1658	165	1659	82	- 49

Holde vi os for Dødsfaldenes Vedkommende blot til Femaaret 1655—59 og bortse fra Pestaaret 1654, viser der sig altsaa en Dødelighed af c. 40 p. C. for Børn under 1 Aar i Forhold til det foregaaende Aars Fødsler¹⁾. Derimod fødtes i Femaaret 1880—84 i Kjøbenhavn 47683 levende Børn, og i samme Tid døde der af Børn under 1 Aar (inclusive dødfødte) 11849 s: 25 p. C.²⁾. I et Sogn, der ganske sikkert har indeholdt en stor Fattigbefolkning (særlig af Baadsmænd), har der altsaa allerede i normale Aar været en meget stor Børnedødelighed, og denne er tiltaget voldsomt i Pestaar. Et forholdsvist ringe Børnetal, selv med en stor Produktion,

¹⁾ Østeuropæiske Byer vise endnu den Dag idag en Børnedødelighed, der ikke staar meget tilbage herfor.

²⁾ Statistiske Oplysninger om Staden Kjøbenhavn III, 22—25.

bliver derfor næppe en Umulighed. Men paa den anden Side kjende vi dels ikke Produktionens relative Størrelse, dels give de Oplysninger, vi ellers kunne skaffe til Veje fra By og Land paa den Tid i Danmark, ubetinget et større Procentantal Børn, end Hovedskatregistret viser for Kjøbenhavn¹⁾.

Sandsynligheden turde derfor tale for, at Registrets Børnetal er for lille. Dog foretrække vi foreløbig at regne med dets Procenttal og først senere angive det Tillæg til Befolkningen, som vil fremkomme, naar vi sætte Børnetallet til 30 p. C. i Steden for til 24,9 p. C.

Med dette Forbehold gaa vi over til at bestemme den Faktor, som Husstandene skulle multipliceres med, for at naa til Befolkningen. Den bliver da efter Hovedskatregistret, naar Husstandenes Antal er 2149 og det samlede Skattemandtal 8739, 4,06.

Vi antage uden Betaenkelighed, at hvad der har gjældt de borgerlige Husstande, ogsaa har gjældt de kongelige Betjentes Husstande, tagne i Gjennemsnit. Derimod var Forholdet et andet for dem, som hørte Universitetet og Gejstligheden til; her var der jo nemlig næsten udelukkende Tale om velstaaende Folk med

¹⁾ Hovedskatregistret for Slagelse af 1660 viser af 1579 Personer 530 Børn \approx c. 34%, det for Kalundborg af 516 180 \approx c. 35%. Samtidig med at Hovedskatregistrene for Personer over 15 Aar optoges i 1645, var der tillige paalagt Præsterne at give en Fortegnelse over alle Personer i deres Sogne. Vi have ovfr. S. 236 Anm. 2 nævnet en saadan for Kalundborg; for 3 Landsogne er hele Listen bevaret med nøje Angivelse af Alder for hver Person. Derefter var der i Rødovre Sogn 102 Personer, hvoraf under 15 Aar 35 \approx c. 34%, i Vallensbæk Sogn 140, hvoraf under 15 Aar 40 \approx c. 29%, og i Kjølby Sogn paa Møen 519, hvoraf under 15 Aar 233 \approx c. 45%.

større Tyendehold og maaske ogsaa flere Børn. Vi ere ogsaa i Besiddelse af en Fortegnelse over de Personer, der i Septbr. 1658 fandtes i Professorernes, deres Enkers og andre til Universitetet knyttede Embedsmænds Huse. Naar vi af denne Liste udelade de hos dem boende Studenter og Skoledisciple, som vi senere særlig ville omtale, faa vi svarende til hver Husstand Tallet 6,54. Vi gaa næppe heller for højt, naar vi for de adelige Husstande regne med et endnu lidt højere Tal, f. Ex. 7,00¹⁾.

Den ved disse Beregninger fremkommende Folke- mængde maa imidlertid forøges paa forskjellige Maader. Studenterne og Skoledisciplene i Stadens lærde Skole hørte til den gejstlige Stand og findes derfor ikke i Beregningen af de borgerlige Familier; de første kunne maaske anslaaes til c. 400²⁾, de sidste maaske til c. 250³⁾. Beboerne af Sjøleboderne, den fattigste Del af Befolk- ningen, kunne med et rundt Tal vel sættes til c. 200⁴⁾.

1) Rimeligvis er selv dette Tal for lavt. En lille Vejledning haves i de Lister, som i Jan. 1659 optoges over de vaabenføre Karle og Dreng, som enhver bosiddende Mand kunde stille til Tjeneste paa Volden (Rigsark., tidligere i Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml., Fol., 638 c). Gjennemsnitstallet for vaabenføre Karle i de adelige Huse var derefter for de fleste 2 à 3, men en enkelt som Rigshofmesteren Joakim Gersdorf havde 17 i sit Hus.

2) Hjøring anslaaer Antallet ved Belejringens Begyndelse til c. 1600. Rørdam antager, at dette Tal er for højt (De danske og norske Studenter Deltagelse i Kjøbenhavns Forsvar S. 25 f.). For 1660 har jeg ikke turdet sætte det højere end 400.

3) Ved Christian IV's Begravelse 1648 gik der 132 Par Skoledreng i LigproceSSIONEN.

4) Grundtaxten viser 68 Sjøleboder og De Fattiges Vaaninger. 1670 ejede Fattigvæsenet 29 Sjøleboder, der husede 79 Individer (Rubin., Oversigt over Kbhvns. Fattigvæsens Historie i Tabelværk til Kbhvns. Statistik Nr. 4, S. 16).

Hertil kommer endelig Garnisonen. Over den besidde vi et Lønningsregister fra Novbr.—Decbr. 1660¹⁾, hvorefter den fordelte sig saaledes:

	Stabspersoner.	Officerer og Underofficerer.	Gemene Knægte.	Konstabler.	Haandlangere.	Ialt.
Kongens Livregiment	9	189	628	"	"	826
Prinsens Livkompagni	"	24	47	"	"	71
Genmaj. Eggerichs Regim.	8	258	713	"	"	979
Oberst Gyldenløves Komp.	"	26	58	"	"	84
Maj. Sten Billes Komp.	"	21	43	"	"	64
Artilleribetjente p. Volden	"	45	"	56	140	241
Fortifikationsbetjente	"	3	"	"	"	3
Ialt	17	566	1489	56	140	2268

Det er næppe noget Overgreb at beholde det saaledes fremkomne Tal, 2268 Md., thi vel er det muligt, at adskillige af Officererne som bosiddende i Byen optræde paa anden Maade i Folketallet, men paa den anden Side er den Mulighed ogsaa langt fra udelukket, at Knægtene have haft Kvinder og Børn med sig²⁾.

¹⁾ I Krigskommissæren Søren Larsens Regnskab for Københavns Garnisons Aftakning, Novbr. 1660—Septbr. 1661 (Rigsark.).

²⁾ At dette ikke var uset, fremgaar bl. a. af en Erklæring af Niels Krabbe af 22. Juli 1650, hvorefter en til Rønneby henlagt Styrke paa 50 Knægte med Kvinder og Børn udgjorde ikke mindre end 250 (Skaanske Indlæg). Dog er det for dristigt, naar Grundtvig uden videre gaar ud fra, at det i stort Omfang var Tilfældet 1645 med Københavns Garnison (Medd. fra Rentekammer-Arch. 1877 S. 131).

Paa Grundlag af de efterhaanden fremkomne forskellige Elementer forsøge vi nu endelig en samlet Opjørelse af Kjøbenhavns Folkemængde i Slutningen af 1660:

Personer, tilhørende den borgerlige Klasse og de kgl. Betjente	c. 4100 ¹⁾	×	4,06	=	c. 16650.
Personer, tilhørende Fami- lier, knyttede til Univer- sitet og Gejstligheden. .	65	×	6,54	=	435.
Personer, tilhørende adelige Husstande	49	×	7	=	343.
Studenter					c. 400.
Disciple i Latinskolen					c. 250.
Beboere af Sjøleboder					c. 200.
Garnisonen					c. 2268.
					<u>c. 20546.</u>

Til denne Befolkning i det egentlige Kjøbenhavn maa imidlertid endnu lægges Beboerne af den dengang selvstændige Stad Christianshavn²⁾. Et Indkvarteringsmandtal, dat. 7. Decbr. 1659 og udarbejdet i Lighed med de kjøbenhavnske, har følgende Slutningsopjørelse:

De, der holde Indkvartering i Gaarde og Vaaninger . . .	35.
Fattige Indvaanere, som ikke kunne holde Indkvartering	<u>204.</u>
	239.

Multiplicere vi dette Tal med den for den største Del af Kjøbenhavn anvendte Faktor 4,06, faa vi c. 980 som Christianshavns Befolkning.

¹⁾ Dette Tal fremkommer ved Afrunding, efter at det ovfr. S. 241 omtalte Tal paa de samlede Husstande (c. 4200) er blevet formindsket med de særlig opførte Husstande, tilhørende Universitetet, Gejstligheden og Adelen.

²⁾ Først 1674 forenedes de to Byer.

Med afrundede Tal bliver saaledes det samlede Resultat:

Kjøbenhavn	c. 20600.
Christianshavn	c. 1000.
Ialt	c. 21600.

Dette Tal gjælder imidlertid kun, naar vi forudsætte det ovfr. S. 246 omtalte Minimumstal paa Børn. Forhøje vi dette paa den sammesteds antydede Maade, vil den for de største Klasser af Befolkningen i de to Byer anvendte Multiplikator blive 4,28 i Steden for 4,06, og Slutningstallet derved forhøjes med henved 1000. En saadan Forhøjelse maa ogsaa af andre Grunde synes rimelig, idet Opgjørelserne for Adelen, Universitetet og Gejstligheden knytte sig til Begyndelsen af Aaret 1660 i Steden for til Slutningen af Aaret, og vi for Christianshavns Vedkommende, hvor der efter Daabslisterne var en stærk og stadig stigende Forøgelse af Befolkningen, have maattet regne med Tal fra 1659 i Steden for fra 1660.

Forøge vi nu det Tal, vi før naaede til, med 1000, faa vi som Slutresultat, at, regnet i Tusinder, har Kjøbenhavn i Aaret 1660 haft et Folketal af mindst 23000¹⁾.

¹⁾ Vi have hidtil kun ganske lejlighedsvis benyttet det Materiale, som findes i de Lister, der i Januar 1659 optoges over vaabenføre Karle og Dreng (se ovfr. S. 247 Ann. 1). Grunden er, at de ere førte paa en saa uensartet Maade, at det er umuligt at uddrage sikre Resultater. Vi skulle her kun anføre, at der for Kjøbenhavns 8 Kvarterer anføres 3677 saadanne Mand. Dette Tal er af forskellige Grunde utvivlsomt for lille, men det kan ogsaa forøges adskilligt og dog ikke komme op over $\frac{1}{4}$ af den formodede Befolkning, hvilken Brøkdal 1880 omtrent udgjordes af Mænd fra 18 til 50 Aar (efter Tabelværk til Kjøbenhavns Statistik Nr. 6, Tabel 1).

Dette Tal er fremkommet ved en Række Minimumsberegninger og er derfor sandsynligvis for lavt. Det vil dog have sin Interesse at prøve denne Minimumsberegning med det Minimumsresultat, man kan naa til ved Anvendelse af Daabslisterne og den af Rubin brugte Metode, ihvorvel det maa erindres, at denne Forf.'s Undersøgelser og Resultater gjennemgaaende ikke ere knyttede til et enkelt Aar, men til Decennier. Til Grundlag for en Beregning af Folketallet for 1660 er det vel rettest at tage Daabslisterne ikke blot for dette Aar, men ogsaa for et Aar før og efter. Dette giver et gennemsnitligt Daabstal af 843. Multipliceres nu dette Tal med 30 og fradrages 10 p. C., som Rubin mener er det største Fejludslag, som Multiplikator-tallet 30 kan give Anledning til¹⁾, faa vi et Minimumstal af 22761. Det viser sig saaledes, at Rubins og vor Minimumsberegning vilde føre til samme Resultat, et Minimumsfolketal af c. 23000.

At Folketallet i 1660 i Virkeligheden har været nogle Tusinder større, har svaret til Daabstallet efter ovenstaaende Beregning, nemlig 843, multipliceret med 30 uden Fradrag af 10 p. C., og altsaa udgjort c. 25000, er efter det foregaaende sandsynligt nok. Udover dette Tal er der dog paa Basis af vor Undersøgelse ingen Grund til at gaa, og Sandsynligheden for, at Multiplikator-tallet 30 skulde forøges opefter, er ogsaa, i Følge Rubin²⁾, langt ringere end for, at det skal forringes nedefter.

Det turde derfor staa fast, at i Aaret 1660, i hine mindeværdige Dage, da Belejringen sluttedes og Hoved-

¹⁾ Rubin S. 507.

²⁾ Rubin S. 502.

staden medvirkede til en ny Forfatnings Indførelse, har Kjøbenhavns Folkemængde været c. 25000 Mennesker, og Staden altsaa været kjendelig mindre end Stæder som Aarhus og Odense nu til Dags¹⁾. Men den havde dengang vistnok ogsaa i en halv Snes Aar været i nogen Tilbagegang. Folkemængden var vel større end 1627, men ringere end 1645, omkring hvilket Aar Kjøbenhavn sandsynligvis havde naaet sit højeste Punkt før den nye Udvikling, der begyndte med Enevælden.

Hvad vi hidtil have faaet frem, giver imidlertid ikke alene et Resultat angaaende Byens Størrelse, men viser ogsaa hen til et andet Forhold af ikke ringe Interesse. Vi sigte til den overordentlig store Del af Befolkningen, der i Egenskab af at være i Kongens Tjeneste eller som hørende til Garnisonen udsondrede sig fra deres Bysfæller. Ved den første Klasse forstaaes naturligvis ikke alene egentlige Hoffolk eller Embedsmænd i Kancellierne, ved Hæren og Flaaden, ved Tøjhuset eller Holmen, paa Slottene eller lign., men tillige en stor Mængde Haandværkere, baade rige og fattige, der stode i Kongens Tjeneste, lige fra Snedkere og Bagere ned til Tømmersvende og Hjulmænd; den største Del udgjordes dog af Bøsseskytter og Baadsmænd, hvilke sidste boede i Mængde spredte om i Byen foruden i de for dem forbeholdte Kvarterer. De vare fritagne for

¹⁾ Hvilken meget betydelig Tilvæxt dette Folketal var Gjenstand for endnu i Tredserne, skal jeg blot minde om for Fuldstændigheds Skyld. Medens Daabstallet for 1659—61, som nævnt, var 843, var det for de følgende Treaar i Tredserne: 940 i 1662—64, 1083 i 1665—67 og 1194 i 1668—70. Det er paa Basis af disse Tal, at Rubin angiver Folketallet i Tredserne til godt og vel 30000 (30576) (S. 527), og der er saaledes ingen virkelig Uoverensstemmelse mellem hans og mit Resultat.

alle Skatter, naar de ikke drev borgerlig Næring, og stod i det hele ikke under Byens Øvrighed. Antallet af saadanne, der vare i Kongens Tjeneste, beløb sig til ikke mindre end c. 40 p. C. af den hele Familiemængde. Hertil kom saa Garnisonen med c. 10 p. C. af den hele Befolkning. Næsten Halvdelen af Befolkningen hørte saaledes ikke til den egentlige Borgerstand. Det er let at forstaa, hvor mange Stridigheder der kunde opstaa ved dette Forhold, hvor ofte der kunde rejses Tvivl, om de kongelige Betjente drev borgerlig Næring eller ikke¹⁾. Men endnu vigtigere er det at se hen til, hvilken Forringelse af borgerlig Kraft for Byen der laa i denne Befolkningens Halvering. De kongelige Betjente og Garnisonen udgjorde en Stat i Staten, eller rettere de repræsenterede Kongedømmet overfor den borgerlige Kommune. Den Svaghed, som Hovedstaden viste overfor Enevældens pludselige Indførelse, dens Fald fra en Stad, der krævede en stændersk Forfatning, til en Stad, der bukkede Hovedet for den absolute Konge, faar sin delvise Forklaring ikke alene ved Byens Lidenhed, men i Særdeleshed ved, at den virkelige Borgerstand var endnu ringere i Tal, end Folkemængden kunde give Anledning til at tro.

Idet vi saaledes ere naaede til nogenlunde at bestemme Kjøbenhavns Folkemængde 1660 og dens Hovedelementer, kunne vi gaa et Skridt videre og komme til Kundskab om den største Del af Befolkningens Erhvervs-

¹⁾ Jvfr. Kbhvns Diplom. I, 584. 641 ff. 658. V, 62 ff. Med Hensyn til det samme Forhold i de fleste Kjøbstæder henvises til disses Klager af 1646 (Erslev, Aktstykker til Rigsraadets Hist. III, 240) og 1656 (Sjæll. Indlæg).

grene. For Familiefædrenes Vedkommende benytte vi som Hovedkilde de Opgivelser, der findes i Indkvarteringslisterne om deres Stilling og Virksomhed¹⁾. Oplysninger herom ere, som omtalt ovfr. S. 234, tilføjede for de flestes Vedkommende; nogle af Hullerne have vi udfyldt ved hvad der har kunnet hentes fra andre Kilder til de københavnske Personers Historie, naturligvis især Københavns Diplomatarium; men tilbage bliver dog et ikke ringe Antal, hvis Erhverv ikke har kunnet bestemmes. En anden Række Undersøgelser knytter sig særlig til Hovedskatregistrets Opgivelser om Antallet af Haandværkssvende hos de under Magistraten hørende Mestre.

Fordelte efter forskellige Hovedgrupper, som atter ere delte i væsentlig alfabetisk ordnede Undergrupper, kunne Familiefædrene ordnes saaledes:

Haandværkere.		Feldberedere, Garvere og	
Bagere	24	Lædertilberedere	13
Kukkenbager	1	Glarmestre	7
Postejbager	1	Grydestøber	1
Sukkerbager	1	Guldsmede	19
Blytækkere	2	Handskemagere	6
Bogbindere	5	Hatstafferere og Hatte-	
Bogtrykkere	5	magere	10
Buntmagere	5	Hjulmænd	11
Bødkere	36	Huemagere	4
Bøsemagere	3	Kammagere	2
Drejere	20 ²⁾	Kandestøbere	8
Dugmager	1	Karmagere	3
Dønniker	1	Knapmagere	5
Farvere	5	Kompasmager	1

¹⁾ Desuden er tilføjet Skipperbodernes og Nyboders Befolkning.

²⁾ Maaske ere her medregnede nogle med Familienavnet Drejer.

Krogmagere	2	Sværdfe gere	7
Kurvemagere	2	Tobaksspinder	1
Lademagere	5	Trommemagere	1
Løgtemager	1	Tømmermænd og Skibs-	
Malere og Kalkmalere . .	11	tømmermænd	69 ¹⁾
Messingarbejder	1	Urmagere	4
Murmestre	17	Vantmagere	7
Naalemager	1	Vævere	22
Knappenaalemager . .	1	Silkevæver	1
Synaalemager	1		
Overskjærere	2	Bryggere, Brændevinsbrændere,	
Perlestikkere	3	Møllere m. fl.	
Platenslager	1	Bryggere	66 ²⁾
Possementmagere	18	Brændevinsbrændere . .	13
Pottemagere	7	Eddikebrygger	1
Rebslagere	9	Maltgjørere	4
Remsnidere	7	Møllere	5
Rotgieterere	5		
Sadelmagere	3	Handlende.	
Sejllæggere	5	Boghandlere	4
Senkelmagere	3	Grynmænd	3
Skomagere	66	Hestekjøber	1
Skorstensfejer	1	Høkere	26
Skræddere	108	Jernkræmmere	3
Slagtere	34	Kjøbmænd	61
Slibere	3	Islandske Kjøbmænd	4
Smede	47	Kræmmere	20
Kleinsmede	15	Lærredskræmmere .	2
Knivsmede	3	Melkvinde	1
Kobbersmede	4	Ostekræmmere	3
Lesmede	2	Urtekræmmere	10
Snedkere	39	Vinhandlere	8
Sporemagere	2	Øltappere og Øltapper-	
Stolemagere	2	sker	33

¹⁾ Jvfr. Nyrop, Kjøbenhavns Tømmerlav S. 67.

²⁾ 1642 var der 122 Bryggergaarde (Kbhvns Dipl. III, 238).

Sømænd, Baadsmænd og Fiskere.		Skibsskrivere	7
Aalestanger	1	Skriver paa Holmen	1
Baadsmænd	97	ansat paa Slottet	2
Ballastførere	2	Slutter	1
Beboere af Skipperboder		Staldmester	1
og Nyboder	1281	ansat i Stalden	1
Fiskere	16	Sølvpop	1
Færgemænd	11	Søtøndelægger	1
Koffardimænd	28	ansat ved Toldboden	2
Ostindiefarer	1	Tolder	1
Prammænd	8	Tøjhuskriver	1
Rorsvend	1	ansat ved Tøjhuset	1
Skipper	52	Vedfoged	1
Styrmænd	6	Vildtskytte	1
Vestindiefarere	2	Visiterere	6
Civile Embedsmænd m. fl. under		Officerer, Soldater m. fl.	
Hoffet og Regeringen.		Aarsknægte	15
Birkefoged	1	Bøsseskytter	40
Boldmester	1	Drabanter	13
Enspændere	3	Fyrværkere	2
Herold	1	Kvartermestre	3
Hoffurerere	2	Maanedstjener	1
Kammertjener	1	Mønsterskrivere	3
Kancellibud	3	Officerer og Underofficerer	86
Kancellisekretærer	2	Soldater	49
Kjøkkenskriver	1	Trompetere	12
Klædekammerskriver	1		
Liggere	10	Embedsmænd m. fl. under Magi-	
Møntmester	1	straten.	
Postbude	7	Bomslutter	2
Profosser	3	Borgmestre	4
Proviantskrivere	2	Brofoged	1
Rentemester	1	Byfoged	1
Renteskrivere	20	Byskriver	1
Ridefoged	1	Fangefoged	1

Fogedsvende	3	Apothekere, Læger, Bartskjærere m. fl.	
Gadefogeder	3	Apothekere og Destillerere	4
Havnefoged	1	Bartskjærere	10
Kæmner	1	Broksnidere	2
Pligtsfogeder	3	Feltskjærere	1
Raadmænd	7	Jordemoder	1
Rodemestre	12	Læger	6
Skarnfoged	1		
Tiggerkonger	2	Kunstnere.	
Tingskriver	1	Kobberstikker	1
Trommeslagere	10	Kontrafejer	1
Underkjøbmand	4	Malere	2
Underskriver	1	Pitzerstikker	1
Vagtskriver	1	Stempelsnider	1
Vejer	1		
Vrager	1	Musikere.	
Vægtere	9	Bassist	1
		Fiolister	2
Embedsmænd under Universitetet og Gejstligheden, Lærere m. fl.		Musikanter	6
Baccalaureus	1	Paukenslagere	3
Biskop	1	Sanger	1
„Gelehrter“	1	Sittenslager	1
Gravere	7		
Kantorer	2	Af forskjelligt Erhverv.	
Kirkebetjent	1	Arbejdskarle	21
Klokkere	4	Badstuemænd	3
Konrektor	1	Bedekone	1
Organister	3	Bedemænd	3
Pedeller	2	Berider	1
Professorer	26	Blegemænd	2
Rektor	1	Brolæggere	8
Præster	7	Dandsemester	1
Skolemestre	15	Dragere	12
Universitetsfoged	1	Fiskebløder	1
		Fuglefænger	1
		Gartnere og Urtegaardsmænd	15

Hakkelseskjærere	5	Fyrbødere	3
Humlefører	1	Kjældersvende	2
Kalkslagere	4	Kudske	16
Kokke	15 ¹⁾	Malerkarl	1
Kornmaalere	9	Portnere	3
Kromænd, Krovinder og Herbergerere	4	Rideknægt	1
Notar	1	ansat ved Sukkerhuset	1
Parykmager	1	Svende	84
Prokuratorer	4	(heraf:	
Sandmænd	8	Bryggersvende	5
Savskjærere	7	Mursvende	14
Skibsbygger	1	Tømmersvende	23
Skarnagere	4	Brandsvende ²⁾	27)
Skovrider	1	Tjenere	3
Stenhuggere	4	Fordrevne	5
Stopper	1	Vanføre	2
Sykvinder	7	Beboere af Sjæle-	
Vandkiggere	3	boder	200
Vedsættere	3	Enker og andre	
Vognmænd	16	selvstændig stil-	
Æblekvinde	1	ledede Kvinder	471
I privat Tjenesteforhold.		Adelige	49
Bælgræder	1	Af ubekjendt Er-	
Dørvogter	1	hverv	372

Sammenlagt stille Hovedgrupperne sig paa følgende Maade:

Haandværkere	743
Bryggere, Brændevinsbrændere, Møllere m. fl.	89
Handlende	179
At overføre	1011

¹⁾ Maaske ere her medregnede nogle med Familienavnet Kok.

²⁾ Brandsvendene vare dels Mursvende, dels Tømmersvende (Nielsen, Kbhvns Hist. II, 292).

Overført . . .	1011
Sømænd, Baadsmænd og Fiskere	1498
Civile Embedsmænd m. fl. under Hoffet og Regeringen	89
Officerer, Soldater m. fl.	224
Embedsmænd m. fl. under Magistraten	71
Embedsmænd under Universitetet og Gejstlig- heden, Lærere m. fl.	73
Læger, Apothekere, Barts kjærere m. fl.	24
Kunstnere	6
Musikere	14
Af forskjelligt Erhverv	169
I privat Tjenesteforhold	116
Fordrevne	5
Vanføre og Beboere af Sjøleboer	202
Enker og andre selvstændig stillede Kvinder . .	471
Adelige	49
Af ubekjendt Erhverv	372

4394

Der er et Par Bemærkninger, som maa gjøres til en kritisk Vurdering af disse Lister og Tal. Forskjellige Virksomheder, der opføres som adskilte, gik i Virkeligheden over i hinanden. Kjøbmænd og Vinhandlere og Kjøbmænd og Kræmmere blandedes mellem hverandre¹⁾, og Borgmestre og Raadmænd hørte til Kjøbmændenes Klasse. Adskillige drev Gjæstgivernæring uden at opføres som Herbergerere eller Kromænd²⁾, endnu flere handlede med Øl end de, der nævnes som Øltappere³⁾.

¹⁾ Mærkes kan Ansøgningen fra Magistraten til Kongen af 17. Juli 1650, hvori bedes om, at Kjøbmænd, Kræmmere og Vinhandlere maa samles til et Lav (Kbhvns Dipl. VI, 341).

²⁾ Jvfr. Nielsen, Kbhvns Hist. IV, 331 ff.

³⁾ Jvfr. Kbhvns Diplom. V, 62 f.

Hvad angaar de 372, hvis Erhverv ikke har kunnet bestemmes, har en stor Del af dem sikkert været Kjøbmænd, deres Virksomhed har været saa bekjendt, at Navnet har været nok; en anden Del har sikkert forøget Arbejds mændenes, Kalkslagerens og lignende Fattigfolks Tal. Ved adskillige af Enkerne er der tilføjet den afdøde Mands Virksomhed; en Opgjørelse heraf er dog ikke medtaget, da man kun for de færreste kan vide, at de have fortsat Mandens Bedrift.

Der er saaledes Mangler ved Listerne, men disse Mangler forhindre dog ikke, at man kan gjøre nogle lagttagelser ved Hjælp af dem. Vi se saaledes en ikke ringe Arbejdsdeling, f. Ex. i de forskjellige Klasser Smede, vi bemærke Rester af en forsvindende Skik i de 3 Badstuemænd¹⁾, vi øjne Tidens Hang til Luxus med Hensyn til Smykker og Pynt i de ikke faa Possementmagere og Guldsmede, og vi blive Vidner til nye Moders Fremvæxt ved at træffe en Parykmager, en Tobaksspinder²⁾ og de talrige Kokke, hvorimellem der endog er en, der kalder sig fransk. Hvad Hovedgruppernes gjensidige Fordeling angaar, er det særlig af Interesse at se, hvor stor en Plads, omtrent $\frac{1}{3}$ af alle Familierne, den Del indtog, som paa en eller anden Maade var knyttet til Søen og Søvæsenet; Nyboder ydede her sit store Kontingent. Efter dem kom Haandværkerne og saa de Handlende.

Der er imidlertid en Hovedejendommelighed ved Datidens sociale Ordning, sammenlignet med Nutidens.

¹⁾ Jvfr. Nielsen, Kbhvns Hist. IV, 366.

²⁾ Jvfr. om disse Virksomheders senere Udvikling anf. Skr. V, 171. 183.

som stærkt træder frem ved de omtalte Lister. Det er den overordentlig ringe Rolle, som Haandværkssvendene spille mellem de selvstændige Familier. Vi finde kun 84 Svende opførte mellem disse, heraf er igjen det aldeles overvejende Tal (64) Mur- og Tømmersvende. Denne Kjendsgjerning er ganske vist ikke ny¹⁾, men dog ikke tidligere illustreret saa tydelig. Resten af Haandværkssvendene var ugifte, boende hos deres Mester. For de borgerlige Husstandes Vedkommende gjenfinde vi dem nu i Hovedskatregistret, og her møder ogsaa den anden for øvrigt ligeledes tidligere i sine Grundtræk kjendte Ejendommelighed, hver Haandværkers overordentlig ringe Bedrift²⁾. En eneste Mester, en Skræder, har 4 Svende i sin Tjeneste, 5, nemlig 2 Smede, 1 Skomager, 1 Væver og 1 Skorstensfejer, har hver 3, Resten har kun 2 eller, og det for de flestes Vedkommende, kun 1.

Endnu er der kun et Punkt, som vi ville betragte, nemlig Formuesforholdene. Den følgende Tabel giver i sin første Rubrik den samlede Hovedskats Beløb fordelt efter Kvartererne, og i sin anden Rubrik Antallet af de højstbeskattede, det vil sige dem, der svarede

¹⁾ Se om Mur- og Tømmersvendenes særlig selvstændige Stilling Nyrop, Kjøbenhavns Tømmerlav S. 12. Nyrop, Om Forholdet mellem Mestere og Svende i Lavstiden S. 12.

²⁾ Jvfr. Nyrop, Kjøbenhavns Tømmerlav S. 57. 66 f. 75. Nyrop. Medd. om dansk Guldsmedekunst S. 51. Nyrop, Om Forholdet mellem Mestere og Svende i Lavstiden S. 10 f. — Det kan bemærkes, at Indkvarteringslisterne og Hovedskatregistret ingen Vink give med Hensyn til Haandværkernes Deling i dem, som hørte til Lavene, og dem, der ikke hørte dertil. I Modsætning dertil skjælnes Kalundborgs Hovedskatregister mellem „Haandværksfolk“ og „andre fattige gemene Borgere“, til hvilken sidste Klasse adskillige Haandværkere regnes.

4, 3 eller 2 Rdl. for hver Familiefader, og i sin tredje Antallet af dem, som i Indkvarteringslisterne have faaet Paategningen „fattig“.

		Skattens Beløb.	Højst- beskattede.	Fattige.
Øster	Kvarter	685 Rdl.	69	95
Strand	—	747 —	62	9
Snarens	—	736 —	48	54
Vester	—	520 —	31	147
Nørre	—	543 —	32	162
Klædebo	—	454 —	26	179
Frimands	—	598 —	46	30
Kjøbmager	—	771 —	33	327
St. Annæ	—	179 —	4	44
Ialt . . .		5233 Rdl.	351	1047

Sammenlignet med det ovfr. S. 241 anførte Tal paa Familiefædre, ses det, at Strand Kvarter har været det rigeste, Kjøbmager det fattigste. Strand Kvarter svarede det forholdsvis højeste Skattebeløb og rummede det forholdsvis største Antal højstbeskattede og kun et forsvindende Antal fattige.

Betragte vi dernæst de højstbeskattede, viser det sig, at af de 351 vare igjen 139 ansatte til den højeste Taxt, 4 Rdl. pro persona. „The upper ten thousand“ udgjorde noget over 6 Procent af den borgerlige Befolkning. Fordelt efter Klasser var det Bryggerne, Kjøbmændene, Kræmmerne og Vinhandlerne, der leverede de fleste højstbeskattede. Saa godt som alle Bryggerne hørte til disse. Hvad de højstbeskattede Haandværkere

angaar, talte de kun med i et Antal af c. 100; imellem dem var det atter Bagerne og Slagterne, der ydede det største Kontingent.

Hvad de „fattige“ angaar, have disse udgjort c. $\frac{1}{4}$ af Befolkningen; hertil maa endnu lægges de c. 200 Beboere af Sjøleboderne. Men et egentligt Proletariat, i den Forstand som nu, fandtes ikke i Staden, idet den savnede al Storindustri.
